

УДК 314.172

DOI 10.33251/2707-8620-2020-2-129-140

СМУТЧАК Зінаїда Василівна,
доктор економічних наук, доцент,
завідувачка кафедри менеджменту,
економіки та туризму
Льотна академія
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0002-6079-9227

СИТНИК Оксана Юрївна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
економіки та туризму
Льотна академія
Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0001-5234-7792

БІДАК Володимир Ярославович
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу проблем
соціально-гуманітарного розвитку регіонів
Державної установи «Інститут регіональних
досліджень імені М.І. Долишнього НАН
України»
ORCID: 0000-0003-0392-6901

ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

***Анотація.** У статті проаналізовано демографічну ситуацію в Україні. Визначено позитивні та негативні наслідки міжнародної мобільності населення на демографічний розвиток України. Авторами екстрапольовано чисельність населення України за умов незмінних показників народжуваності, тривалості життя та міграції. Увагу акцентовано заходам протидії демографічним втратам України. Запропоновано систему заходів організаційного характеру щодо нейтралізації загроз демографічного розвитку. Наголошено на необхідності удосконалення міграційної політики за умов врахування міграційних проблем у стратегічному плануванні.*

***Ключові слова:** міграція, мігрант, нелегальна міграція, міждержавна міграція, державна міграційна політика, демографічний потенціал*

Постановка проблеми. Враховуючи несприятливу демографічну ситуацію в країні, стрімке старіння населення і невідворотний в недалекому майбутньому дефіцит робочої сили, міграційними викликами і загрозами нехтувати не можна. Через збільшення обсягів міграції за кордон нагальними видається, по-перше, підтримати модель циркулярної міграції, що склалася стихійно, в надії можливого кінцевого повернення мігрантів на Батьківщину, а, по-друге, забезпечити легальне працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінацію та дотримання їхніх прав, зокрема у сфері соціального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасну теоретико-методологічну базу дослідження міграційних потоків населення становлять численні праці вітчизняних та зарубіжних вчених. В Україні питанням дослідження міграційних процесів присвячені праці А. Гайдуцького [1], М. Романюка [4], проблеми торгівлі людьми та нелегальної міграції розглянуті у дослідженнях А. Пунди [3], Т. Шевченко [6] та інших вітчизняних дослідників. Вагомі дослідження з даної проблематики представлені іменами іноземних науковців, такими як С. Каслз П. [2], Сталкер [5] та багатьох інших. Зазначені науковці належним чином розкрили сутність явища міграції, її типологізацію, закономірності, чинники, специфіку та особливості прояву в різних економічних умовах.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте залишаються недостатньо вивченими питання, присвячені впливу міжнародної мобільності населення на демографічний потенціал країни.

Метою статті є обґрунтування шляхів збереження демографічного потенціалу України з позицій міжнародної мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість науковців розглядають міграційні процеси як прогресивне явище, яке сприяє розвитку суспільства, ліквідації бідності, покращенню фінансових, матеріальних та житлових умов. Підтвердженням є розрахунки Світового банку, згідно з якими близько 10 % зростання грошових переказів з-за кордону зменшує кількість населення, що перебуває за межею бідності, на 3,5%. Дослідження домогосподарств мігрантів, проведене Національним інститутом проблем міжнародної безпеки, свідчить про значне покращення матеріального становища майже 40 % з сімей емігрантів, у 35 % воно покращилося певною мірою, тоді як лише 10 % таких домогосподарств визначили свій матеріальний стан як такий, що не змінився. Що ж до виробництва, то на кожний долар переказів припадає приріст вітчизняного виробництва у 2 дол. США. Ця залежність іноді пояснюється формулою п'яти «Т», що включає: трансферти, транспорт, туризм, телекомунікації, торгівлю, тобто сфери, розвиток яких прискорюється внаслідок попиту на мігрантів, що, своєю чергою, сприяє розвитку всієї економіки. Варто також підкреслити антициклічний ефект переказів, особливо важливий в умовах світової фінансової кризи. Крім того, приватні трансфери залишаються відносно стабільними навіть в умовах економічного спаду [7].

Негативний вплив міграції виражається у посиленні демографічної кризи. Вона є однією з причин ще більшого скорочення населення України. Чисельність наявного населення України (без врахування тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО на сході країни) станом на 01 квітня 2020 року становила 41 млн. 831 тис. осіб [8].

В цьому аспекті, варто погодитися з думкою О. Малиновської [9, с. 177], що загроза втрати Україною частини громадян, які виїхали на тимчасові заробітки, посилюється через політику країн перебування, більшість з яких також страждає від депопуляції і прагне поповнити людські ресурси за рахунок іммігрантів. В останні роки низка країн ЄС запровадила законодавчі зміни і спеціальні програми, спрямовані на залучення іммігрантів, насамперед кваліфікованих: наприклад, так звані «зелені картки» в Німеччині для програмістів. Пілотний проект стимулювання переїзду для постійного проживання кваліфікованих робітників започаткував уряд Чехії. Польський ринок праці було частково відкрито для сезонних працівників з України.

Розглядаючи демографічні наслідки трудової міграції та її вплив на демографічну безпеку, слід відзначити, що вони є як позитивні так і негативні (табл. 1). Для України, яка потерпає від економічної кризи, недостатнього соціального захисту та несформованого громадянського суспільства, наслідки в основному негативні. Як країна виїзду трудових мігрантів ми втрачаємо працездатне населення, що деформує статеву-вікову структуру, прискорюючи старіння населення, що детально розглянуто в попередніх частинах роботи.

Слід наголосити, що тривалі поїздки в цілях заробітку не сприяють формуванню сім'ї та народженню дітей, а ті сім'ї, що утворилися, мають значний ризик розпастися. Відплив здебільшого молодих людей на роботу за кордон призводить до негативних демографічних наслідків для України. Мігрантський спосіб життя призводить до руйнації українських сімей. Ще ніколи в Україні так гостро не стояла проблема соціального сирітства.

Таблиця 1

Наслідки впливу міграційних процесів на демографічний розвиток

	Країна - донор трудових ресурсів	Країна - реципієнт трудових ресурсів	
ПОЗИТИВНІ	Через виїзд населення з країн з високими темпами зростання населення скорочується народжуваність і частково стабілізується чисельність населення	Збільшення (або компенсація) чисельності населення Омолодження вікової структури населення Підвищення кількості шлюбів Можливість заселення мігрантами недостатньо заселених регіонів	ПОЗИТИВНІ
НЕГАТИВНІ	Скорочення чисельності населення, посилення депопуляції Деформування статевої структури населення Зниження кількості укладання шлюбів Збільшення вірогідності розлучень Зниження вірогідності народження дітей внаслідок виїзду жінок дітородного віку Збільшення кількості дітей, які зростають без батьків Погіршення або втрата здоров'я внаслідок шкідливих умов праці, ненормованого робочого дня, несвоечасного лікування Еміграція населення	Надмірна концентрація населення у великих містах Зростання вірогідності фіктивних шлюбів з метою в'їзду та перебування у країні Поширення деяких видів захворювань	НЕГАТИВНІ

складено авторами за джерелом [10; 11]

Сьогодні понад 200 тис. дітей сучасних українських «остарбайтерів» позбавлені батьківського піклування. За даними міжнародного правозахисного центру Ла Страда - Україна, батьки готові надовго розлучитися зі своїми дітьми заради їх же добробуту [11].

Негативним наслідком тривалого розриву сімейних зв'язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків, що веде до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства (в т.ч. і сексуального), врешті-решт - до фактичного припинення існування родини, яка за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та держави. Психологічні травми, яких зазнають діти за умов тривалої розлуки з батьками, а також спричиненого нею розриву родинних зв'язків, призводять до негативного сприйняття реалій і оточення, пошуку прихистку у молодіжних кримінальних середовищах, дитячого алкоголізму, наркоманії та проституції. Все більший відсоток дітей трудових мігрантів стають так званими «дітьми вулиці». Окрім того, утворюється своєрідна і доволі чисельна каста утриманців - молодих працездатних людей, які, однак, вважають за краще для себе жити за надіслані їм батьками кошти. Для своїх ровесників вони стають вагомим доказом того, що заробляти гроші можна виключно за кордоном [11].

Заслуговує на розгляд ще й така соціально-економічна проблема, як істотне погіршення стану здоров'я наших співвітчизників через виснажливі умови праці за кордоном. Так, наприклад, дослідження, проведене Міжнародною Організацією з Міграцій серед населення Закарпатської області, дає такі результати: у кожного четвертого - п'ятого

респондента, який страждає на хронічні захворювання, причиною виникнення хвороби стали тривалі виїзди на заробітки, часто – травми та нещасні випадки на виробництві [11].

Оцінюючи результати міграційних процесів, важливо враховувати перспективи їх розвитку. Як доводять соціологічні дослідження, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчанин – тим мігрантам, котрі частіше і довше перебували за кордоном. Таким чином, трудова міграція виступає фактором, що підвищує ризик еміграції. Тобто, нинішні тимчасові поїздки на заробітки у майбутньому можуть перетворитися у незворотні втрати населення, причому ця перспектива стає більш реальною із збільшенням строків заробітчанинських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, підвищенням внаслідок цього їх заробітків та покращення умов проживання [11].

Катастрофічне скорочення населення України, за прогнозами багатьох структур, спричинить вакуум, який охоче будуть готові заповнити мігранти з країн третього світу, рівень життя в яких вже зараз значно нижчий, ніж в Україні. Приєднання до ЄС і зростання економічного благополуччя стане каталізатором міграційних потоків з бідніших країн. Рівень населення у 30 млн. у 2050 р. означатиме його середню густину на рівні 50 осіб на км², що буде значно нижчим від рівня, для прикладу Афганістану, із його набагато менш сприятливими природно-кліматичними умовами та постійними збройними конфліктами. Як зазначають автори монографії «Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.», власне вибір стоїть так: або залучення до України іммігрантів на основі виваженої міграційної політики, або неконтрольований їх притік після досягнення критично низької чисельності населення України [12, с. 94].

Отже, загрозою для демографічного розвитку на сьогодні є не скільки кількісні втрати населення України внаслідок міграції (останніми роками спостерігається позитивне сальдо міграції), скільки якісні аспекти. В Україну приїжджають мігранти з країн з нижчим рівнем життя, в основному з азіатських країн. Реальною загрозою втрати молоді є трудова міграція, оскільки населення, що виїхало закордон на роботу, має схильність не повертатися в Україну. Ще однією проблемою є виснаження міграцією сільського населення, оскільки інфраструктура більшості сіл не дає змоги молоді залишатися на селі [11].

Без перебільшення можна відмітити, що за всі роки незалежності України на всіх рівнях управління ведуться розмови щодо необхідності вироблення механізму регулювання міграційних процесів, які активізувалася саме з часу здобуття Україною незалежності та розбудови демократичного суспільства. Разом із тим, такий механізм до цього часу так і не розроблено, як і не розроблено міграційної політики держави в цілому.

Головні причини, які призвели до безповоротної, та особливо зворотної міграції значної частини населення України, – безробіття, яке стало наслідком непослідовної й безсистемної структурної перебудови економіки, в результаті чого значна частина населення опинилася за межею бідності, та низький рівень оплати праці на існуючих робочих місцях, розмір якої в порівнянні з прикордонними європейськими країнами нижчий у багато разів, – до цього часу не усунені. Тобто, процес міграції населення України за кордон з цих причин продовжується. І якщо міждержавна трудова міграція в перші роки незалежності виступала як позитивний чинник як для самих мігрантів, так і для країни в цілому, сприяючи зайнятості населення (хоч і за межами країни) та протидії його зубожінню, то в останні роки вона перетворилася чи не на найсерйознішу державну проблему.

Проблема полягає, перш за все, у скороченні чисельності населення, що пов'язано не тільки з демографічною ситуацією (негативною динамікою народжуваності та смертності), але й із міждержавною трудовою міграцією. За останнім прогнозом Відділу економічних і соціальних проблем ООН, до 2050 р. населення України може скоротитися майже вдвічі – з 46 до 26 млн. осіб [13], і провідну роль у цьому відіграє саме міждержавна трудова міграція. Україна виступає на сьогодні як міграційний донор, а не міграційний реципієнт.

Сучасна демографічна ситуація в Україні викликає занепокоєння, оскільки їй притаманна низка загрозливих тенденцій:

- середня тривалість життя в Україні становить 66 років, що на 11 років менше, ніж у країнах Західної Європи;
- спостерігається надвисока смертність чоловіків працездатного віку: у 30-річному віці чоловіки гинуть учетверо частіше за жінок;
- рівень дитячої смертності в Україні вдвічі вищий за середній в Європі;
- Україна має один з найнижчих рівнів народжуваності у світі: для підтримання стабільної чисельності населення народжуваність повинна бути майже удвічі вищою;
- епідемічні показники захворюваності на туберкульоз у 10-12 разів перевищують аналогічні показники в розвинених країнах;
- щодня в Україні стає на 35 ВІЛ-інфікованих більше;
- стан здоров'я населення на 50 % залежить від способу життя.

Україна вступила у стадію стійкої і тривалої депопуляції. У цих умовах демографічні зміни і тенденції в найближчій і більш віддаленій перспективі будуть значно залежати від прийнятої національної стратегії демографічної безпеки [14].

Сьогоднішня депопуляція українців уже реально сягає загрозливого масштабу для майбуття країни. Під час голодомору 1932-1933 рр. вимерло до 7 млн. українців, приблизно така ж чисельність українських громадян покинула Україну з метою пошуку роботи до інших країн. Таких масштабних сьогоднішніх втрат саме людського капіталу не знала економіка України після Другої світової війни! Крім того, слід також зауважити, що трудова міграція українських громадян негативно впливає й на демографічний розвиток України, бо до трудової міграції вдаються переважно молоді люди, тобто найбільш продуктивні прошарки суспільства, що завдає значної шкоди трудовому, а також демографічному потенціалу країни. Трудові мігранти фертильного (репродуктивного) віку, як правило, утримуються від народження дітей.

У зв'язку з виїздом переважно молодих людей за кордон знижується рівень шлюбності, підвищується рівень розлучуваності та незареєстрованих шлюбів через послаблення сімейних зв'язків внаслідок виїзду чоловіка або жінки на тривалий термін. Зміна способу життя та кліматичних умов, виснажлива праця та некомфортні умови перебування за кордоном погіршують стан здоров'я українських нелегальних мігрантів, внаслідок чого може настати передчасна смерть. Послаблення сімейних зв'язків, нестабільність шлюбів трудових мігрантів сприяють поширенню соціального сирітства. На Батьківщині внаслідок міграції залишаються фактично бездоглядними діти. Крім того, виникає загроза нівелювання соціальної значущості праці через формування в молоді регіонів України з найбільш активними міграційними процесами стереотипу, згідно з яким досягти пристойного життя можна або шляхом трудових поїздок за кордон, або взагалі не працюючи, а лише використовуючи кошти, які присилають батьки-мігранти із-за кордону. У дітей мігрантів є широкі можливості для так званого добровільного безробіття. Уже сьогодні в пересічного мешканця Львівщини або Тернопільщини немає гострої потреби працювати, бо родичі-мігранти присилають додому чималі кошти. Наприклад, мігрант із Італії присилає від 5 тис. євро на рік, чим і підтримує свою сім'ю [15].

На фоні поширеного твердження про виїзд на роботу за кордон громадян із високим рівнем освіти, які, однак, виконують там некваліфіковану роботу, досить несподіваними виявилися дані дослідження Державної служби статистики щодо освіти заробітчан. Серед них переважають особи із середньою освітою (59,5%). Базову та неповну вищу мали 17,3%, а повну вищу – 13,5%. Після 2001 р., коли частка мігрантів з вищою освітою становила 18,8%, ситуація покращилася. Внаслідок поживлення в економіці кваліфіковані працівники змогли працевлаштуватися вдома, що забезпечило в цілому меншу їх участь у міграції, більший їх відсоток серед працівників в Україні, ніж за кордоном. Водночас, тривожним лишається факт, що відсоток висококваліфікованих осіб серед жінок-мігранток залишається високим:

вищу освіту мала кожна п'ята жінка-заробітчанка (чоловіків - 11%). Для характеристики жіночої трудової міграції за кордон досить красномовними є дані щодо шлюбного стану. У шлюбі перебували більшість мігрантів, проте відсоток одружених (а також тих, хто ніколи не перебував у шлюбі) серед чоловіків вищий. Водночас, питома вага розлучених серед жінок-мігранток втричі переважає цей показник для чоловіків, а вдових - у чотири рази. До того ж, серед мігранток частка розлучених удвічі більша, ніж серед жіночого населення країни в цілому (11%). Таким чином, до міграції більшою мірою змушені вдаватися жінки, що є главами і годувальниками сімей.

Чисельність населення України, що становило в 1993 році 52 млн. осіб, внаслідок негативних тенденцій природного відтворення скоротилося майже на 10 млн. У 2010-2015 рр. природне скорочення становило в середньому понад 160 тис. на рік. За прогнозом, якщо показники народжуваності, тривалості життя та міграції залишаться незмінними, у 2050 р. в Україні буде 32 млн. мешканців. Частка в населенні осіб старше 60 років зросте у півтора рази (рис. 1).

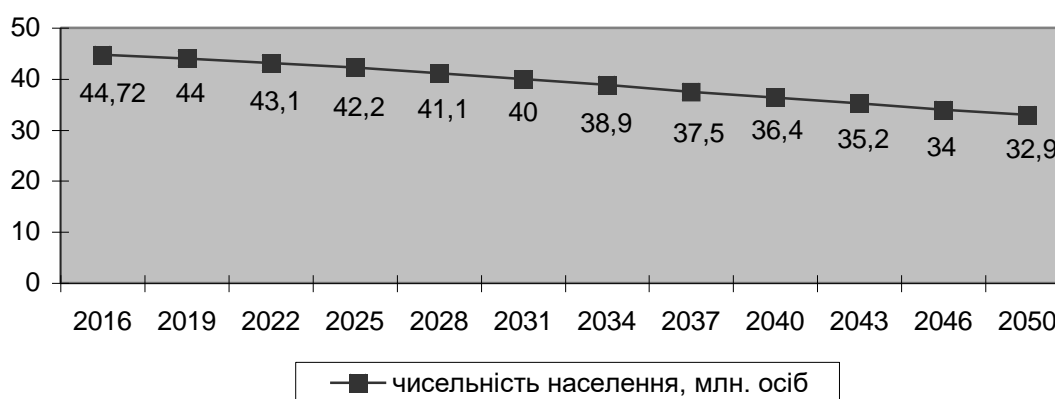

Рис. 1 - Прогноз чисельності населення України за умов незмінних показників народжуваності, тривалості життя та міграції за даними 2011 р., млн. осіб
побудовано авторами за джерелом [8]

Зауважимо, що світовий досвід переконливо свідчить - кращі перспективи і конкурентні можливості розвитку мають ті країни і регіони, де пріоритетом є людський капітал, де приділяється постійна увага інвестуванню в здоров'я, освіту, професійний розвиток населення. Там, де цього не відбувається, має місце відставання за темпами економічного та інноваційного розвитку, зниження конкурентоспроможності регіонів і країн, погіршення якості людського життя. Сьогодні населення України зменшується втричі швидшими темпами, ніж в Європі. Роки становлення ринкової економіки з непомірним зниженням рівня оплати праці і соціального захисту материнства, дитинства, малозабезпечених, пенсіонерів, зростаючого безробіття стали роками розгортання медико-демографічної і соціальної кризи. Як наслідок, відбувалося стрімке зниження народжуваності, зумовлене зубожінням населення, зростання зареєстрованого і незареєстрованого безробіття, вкрай низьким рівнем пенсійного забезпечення. За умов поглиблення системної кризи в державі і озброєного конфлікту на сході країни, відтворення населення стало ще більш проблематичним [16].

Згідно даних Державної служби статистики України, кількість померлих суттєво перевищує кількість народжених (рис. 2).

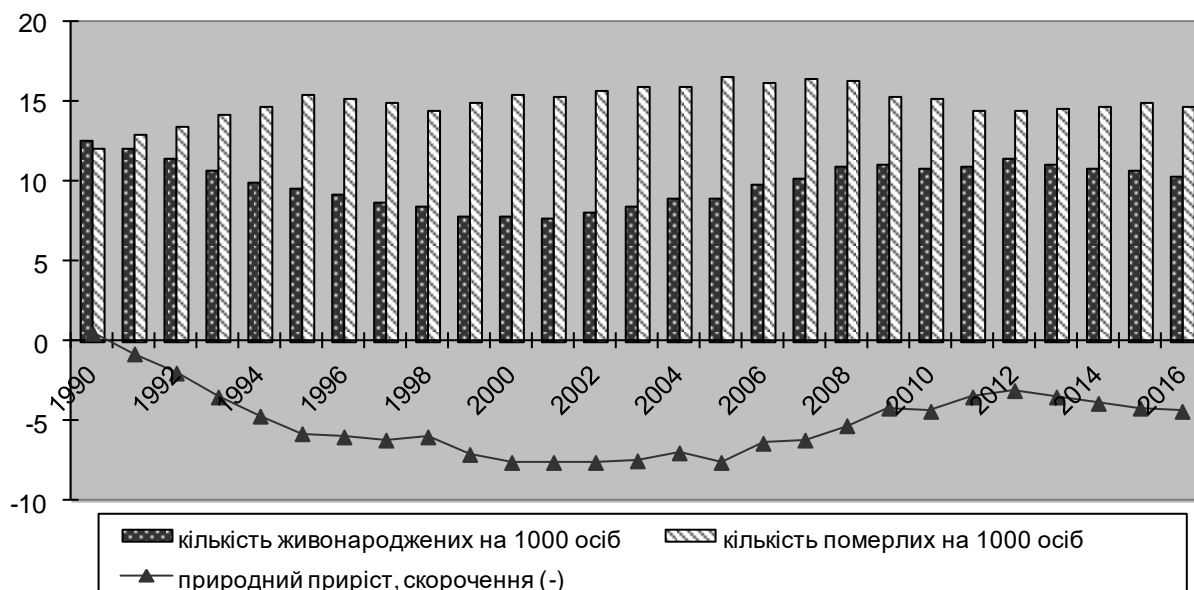

Рис. 2 - Кількість народжених і кількість померлих в Україні (на 1000 наявного населення)
побудовано авторами за джерелом [8]

У 2016 р. в Україні коефіцієнт народжуваності становив 10,3, коефіцієнт смертності - 14,7 осіб на 1000 населення (без врахування даних тимчасово окупованих територій). Очевидним є, що чисельність покоління батьків не заміщується чисельністю покоління дітей, отже кількість населення зменшується. Лише за 2000 - 2016 роки населення країни зменшилося майже на 6343,7 тис. осіб (рис. 3). Низька народжуваність, надмірна смертність (особливо серед чоловіків працездатного віку), міграція - все це кількісно зменшує людський капітал, який має працювати на економіку країни сьогодні і подальшими роками. Забезпечити швидке збільшення чисельності населення країни упродовж 10-15 років можливо тільки через залучення мігрантів (негативні наслідки цього - окрема тема, проте поширена бідність поки є суттєвою перепорою на цьому шляху).

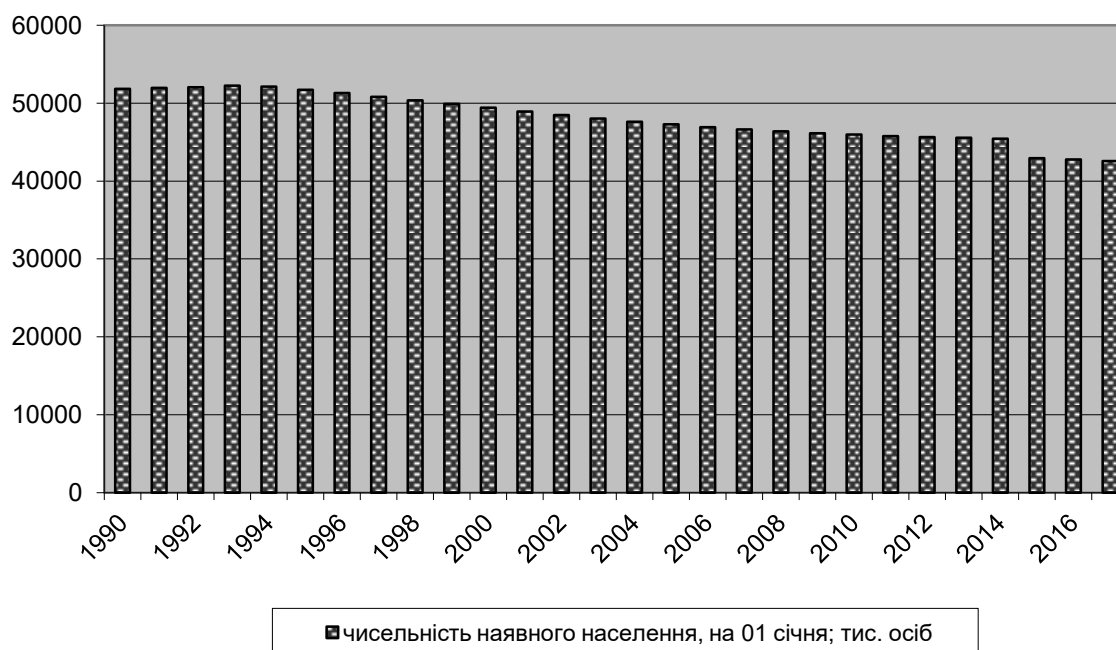

Рис. 3 - Чисельність наявного населення України на 01 січня
побудовано авторами за джерелом [8]

При побудові прогнозів демографічного розвитку країни на перспективу важливим є вибір (обґрунтування) методологічного підходу і розробка серії гіпотез. Гіпотеза це «передбачення найбільш імовірних змін існуючих тенденцій, теоретичне обґрунтування наступного розвитку явищ, що прогножуються». Важливість гіпотези зумовлена тим, що в залежності від неї вибирають методи прогнозування. Завданням наукового прогнозу є «можливе докладне розпізнання майбутнього і надання йому найбільшої правдоподібності» [11].

Потрібно відзначити, що розробляючи демографічні прогнози, необхідно керуватися логікою речей, а не логікою чисел: «цінність перспективних розрахунків, виконаних шляхом пунктуальних і математично тонких обчислень, ніскільки не вище, ніж цінність простої приблизної оцінки. Центр тяжіння лежить не в складностях прийомів розрахунку і не в точності математичних обчислень, а у виборі правильних припущень» [11].

Важливою характеристикою демографічних прогнозів є їх достовірність, тобто відповідність прогнозних характеристик населення та демографічних прогнозів тому, якими вони будуть в дійсності. Достовірність демографічних прогнозів визначається точністю інформації, обґрунтованістю сформульованих гіпотез, тривалістю прогнозного періоду. Прогнози, як правило, поділяють на короткострокові, середньострокові і довгострокові. Не існує універсальних обґрунтованих критеріїв визначення оптимального горизонту прогнозування для демографічних прогнозів. Демографічні явища характеризуються повільною мінливістю. І все ж найбільш точними прогнозами вважаються 5-10-річні прогнози, тобто короткострокові [11].

На думку Б. Урланіса, середньостроковим прогнозом вважається горизонт - 15-20 років, а довгостроковим - 30-50 років. А. Боярський висловлює іншу думку, вважаючи довгостроковим прогнозом прогноз на 20 років. Довгострокове і екстрадовгострокове прогнозування тісно пов'язані з аналізом глобальних проблем. Значну роль у розумінні й формулюванні глобальних проблем сучасності відіграла діяльність Римського клубу, провідне місце в доповідях якого посідав аналіз демографічної, енергетичної, сировинної, продовольчої та екологічної проблем з точки зору перспектив розвитку людства. Прогнозування міграційних процесів і їх основного результату - перерозподілу населення по території - є найменш розробленим у регіональному демографічному прогнозуванні. Не розроблені концептуальні питання. Наприклад, відсутня єдина думка стосовно того, які параметри міграційних процесів є прогнозованими, а які - похідними від інших процесів.

Відзначимо, що міграція як об'єкт прогнозування суттєво відмінна від інших демографічних процесів. Якщо зміна показників природного руху населення передбачає тривалий термін, а на трудових ресурсах ця зміна відіб'ється з додатковим лагом в 15 років, то «досягнути зміни показників міграції трудових ресурсів і пов'язаних із нею міграцій населення для певної території можна в більш короткий термін». Особливості прогнозування міграційних процесів залежать ще й від того, який саме показник використовується: кількість прибулих-вибулих по вікових групах, міграційний оборот (сума прибулих і вибулих), сальдо міграції, інтенсивність міграції (міграційний оборот, поділений на середньорічну чисельність населення). Останню іноді називають мобільністю населення [11].

Держава втрачала населення упродовж усіх років незалежності. Головна причина - помирає більше, ніж народжується. За 26 років померло понад 6 мільйонів людей, а народилося 3,5 мільйони. В роки економічних криз прірва між народженими і померлими збільшується. У 2008 році українців поменшало одразу на 300 тисяч. Якщо смертність і надалі перевищуватиме народжуваність, у 2050 році нас буде ще на 10 мільйонів менше. За прогнозами міжнародних організацій, поступово зникатимуть цілі регіони [17].

Чверть століття тому українців було 52 мільйони. З тих пір населення держави тане на очах. 2000-й рік зустріло вже 49 мільйонів, 2010-го - українців стало 46 млн. Тепер - 42 мільйони, офіційно. Перспективи зростання населення примарні. Чіткі лише прогнози міжнародних організацій про те, з якою швидкістю українці вимруть остаточно. Вже зараз

соціологи б'ють на сполох: найшвидше тоне - і, вочевидь, першою зникне Чернігівщина. Лише за півстоліття там ніхто не житиме. Цього року Україна увійшла до першої п'ятірки країн, в яких стрімко вимирають люди. До 2050 року українців може поменшати ще на 18% (до 36,4 млн. осіб), а до 2100-го - залишиться менше половини (на 57% - до 28,2 млн. осіб). Неважко передбачити, що буде через 200 років - українці зникнуть усі - як нація. Рецепт порятунку досить простий, але і складний водночас. Бо недостатньо просто оголосити курс на покращення: на економічне зростання, екологічну безпеку та підтримку молодим сім'ям. Влада має щиро прагнути. Натомість, будь-яка влада донині мислила лише п'ятирічками - від виборів до виборів. Через 40 виборів в Україні не залишиться жодного виборця.

Організаційно структура вивчення загроз демографічному розвитку і розробка заходів щодо їх нейтралізації повинна складатися з таких блоків:

- аналіз соціально-економічних загроз як сукупності умов і чинників, що впливають на демографічну безпеку. Визначення, моніторинг та прогноз соціально-економічних чинників, що впливають на компоненти демографічного розвитку (народжуваність, сім'я, шлюб, смертність, тривалість життя, міграційні переміщення, якість населення), в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі;

- визначення демографічних загроз і порогових величин (індикаторів), що впливають на демографічний розвиток;

- формування державної демографічної політики, інституційних перетворень, що усувають або пом'якшують вплив факторів, що впливають на демографічну безпеку, розробка системи заходів і механізмів, що реалізуються на основі якісних і кількісних індикаторів соціально-економічного та демографічного розвитку.

Наведені завдання, повинні стати напрямками подальших досліджень у сфері державного регулювання демографічних процесів та нейтралізації загроз демографічному розвитку [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, серйозними викликами розвитку демографічного потенціалу, обумовленими міграційними процесами, для України є: наростання масштабів міграції за кордон, передусім трудової; активізація участі молоді, фахівців у трудовій міграції; збільшення частки мігрантів, які працюють за кордоном без належних дозволів, перебувають у нерегульованому правовому становищі; трансформація частини тимчасової трудової міграції на постійну. Безумовно, збільшення масштабів та тривалості перебування мігрантів за кордоном невідворотно призведе до слабшання їхніх зв'язків з Батьківщиною, остаточної втрати країною частини її трудового та інтелектуального потенціалу. Дефіцит трудових ресурсів може стати гальмом розвитку економіки, а відтік найбільш активних, молодих та освічених осіб - демократичних перетворень в Україні. З метою запобігання ризикам, які обумовлені сучасною активізацією міграційних процесів, важливим є законодавче оформлення міграційної політики, чітке визначення її цілей та інструментів, а головне, - імплементація прийнятих політичних рішень та законодавчих норм, зокрема, реалізація цілей і завдань, визначених Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 р. [18], ухваленої Урядом в липні 2017 р., забезпечення виконання Закону України «Про зовнішню трудову міграцію», який наразі залишається переважно декларативним. Увага української влади та громадськості повинна бути повернута до міграційних проблем, які у політичному дискурсі практично відсутні і закономірно виглядають менш значущими у порівнянні з питаннями війни і миру, падінням рівня життя населення, корупції тощо. Враховуючи несприятливу демографічну ситуацію в країні, стрімке старіння населення і невідворотний в недалекому майбутньому дефіцит робочої сили, міграційними викликами і загрозами нехтувати не можна. Через збільшення обсягів міграції за кордон нагальними видається, по-перше, підтримати модель циркулярної міграції, що склалася стихійно, в надії можливого кінцевого повернення мігрантів на Батьківщину, а, по-друге, забезпечити легальне працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінацію та дотримання їхніх прав, зокрема у сфері

соціального забезпечення. Лише успішне реформування та розвиток України може бути реальним запобіжником втрат населення, спричинених міграцією, з метою забезпечення прав та інтересів держави та її громадян в процесі міграції першорядної ваги набуває удосконалення міграційної політики, врахування міграційних проблем у стратегічному плануванні, що і зумовлює перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Гайдуцький А. П. Масштаби трудової міграції українців за кордон. Економіка та держава. 2007. №8. С. 82–86.
2. Каслз С. Глобальные тенденции и проблемы. Международная миграция в начале XXI века: глобальные тенденции и проблемы. Международный журнал социальных наук. 2001. № 032. С. 27–42.
3. Пунда А. В. Основні причини та передумови торгівлі людьми в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 12, 2013. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=668> (дата звернення: 13.01.2020).
4. Романюк А. Міграційні процеси у Львівській області. Українські варіанти. 1997. № 2. С. 21–25.
5. Stalker P. Workers without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration (США), 2000 р.
6. Шевченко Т. С. Висвітлення в засобах масової інформації проблеми торгівлі людьми [Текст]: посіб. для журналістів / Т. С. Шевченко, А. О. Топчій; Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Координатор проектів в Україні. К.: Видавництво СПД Купріянова О.О., 2007. 157 с.
7. Пітюлич М. І. Проблеми трансформації грошових переказів трудових мігрантів у інвестиційні ресурси / М. І. Пітюлич., Т. Ю. Ковач. Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2011. № 21.3. С. 23–28.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2020).
9. Малиновська О. А. Міжнародна міграція як чинник демографічної безпеки / О. А. Малиновська, Л. А. Жураковська. Стратегічна панорама. 2007. №2. С. 172–184.
10. Федосова В. І. Передумови, чинники та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні. Збірник наукових праць ЛНТУ: Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». 2010. Випуск 7 (28). Ч. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_etei/2010_7_2/index.htm. (дата звернення: 15.01.2020).
11. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. 400 с.
12. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів)/ за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. К.: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
13. Смітюх Г. Державна політика в галузі трудової міграції потребує вдосконалення. Голос України. 2010. №9. С. 4–5.
14. Демографічна безпека та загрози демографічного розвитку: державно-управлінський аспект / О. М. Перебейнос. Державне будівництво. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2011_1_46 (дата звернення: 19.01.2020).
15. Кушнір Б. Что ждет наших заробитчан через 5-10 лет? Голос України. 2010. № 218. С. 14.
16. Семикіна М. В. Людський капітал регіону: оцінка тенденцій та перспектив. Кіровоградщина–2025: пріоритети і можливості розвитку: матеріали обласної науково-практичної конференції, 25 квітня 2017 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2017 р. С. 15–17.

17. Україна за 26 років втратила населення, як ціла Греція або Португалія. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-za-26-rokiv-vtratila-naselelnya-uak-cila-greciya-abo-portugaliya-1206909.html> (дата звернення: 08.02.2020).

18. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/482-2017> (дата звернення: 11.02.2020).

References

1. Hayduts'kyi, A. (2007). Masshtaby potokiv mihratsiynoho kapitalu v Ukrayinu [*The scale of the migratory flows of capital in Ukraine*]. Visnyk NBU – Bulletin of the National Bank of Ukraine, 4, 11-14. [in Ukrainian].

2. Castles, S. (2001). Global'nyye tendentsii i problemy. Mezhdunarodnaya migratsiya v nachale XXI veka: global'nyye tendentsii i problemy [*Global trends and problems. International migration in the early 21st century: global trends and problems*]. Mezhdunarodnyy zhurnal sotsial'nykh nauk – International Journal of Social Sciences, 032, 27-42. [in Russian].

3. Punda, A. (2013). Osnovni prychny ta peredumovy torhivli lyud'my v Ukrayini [*Main Causes and Prerequisites of Trafficking in Human Beings in Ukraine*]. www.dy.nayka.com.ua. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=668>. [in Ukrainian].

4. Romaniuk, M. (1997). Mihratsiyni protsesy u L'vivs'kiy oblasti [*Migratory processes in Lviv region*]. Ukrayins'ki varianty – Ukrainian variants, 2, 21-25. [in Ukrainian].

5. Stalker, P. (2000). Workers without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration. [in English].

6. Shevchenko, T.S. (2007). Vysvitleniya v zasobakh masovoyi informatsiyi problemy torhivli lyud'my [*Coverage in the media of the problem of trafficking in human beings*]. www.solor.gov.ua. Retrieved from: <http://www.solor.gov.ua/docs/all/mediaua.pdf> [in Ukrainian].

7. Pityulych, M.I. (2011). Problemy transformatsiyi hroshovykh perekaziv trudovykh mihrantiv u investytsiyni resursy [*Problems of transformation of money transfers of labor migrants into investment resources*]. Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny: zb. nauk.-tekhn. prats' – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine: scientific and technical collection. 21.3, 23-28. [in Ukrainian].

8. Ofitsiyniy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [*The official website of the State Statistics Service of Ukraine*]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

9. Malinovska, O.A. (2007). Mizhnarodna mihratsiya yak chynnyk demohrafichnoyi bezpeky [*International migration as a factor of demographic security*] Stratehichna panorama – Strategic panorama, 2, 172-184. [in Ukrainian].

10. Fedosova, V.I. (2010). Peredumovy, chynnyky ta naslidky zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi v Ukrayini [*Prerequisites, factors and consequences of external labour migration in Ukraine*]. www.nbu.gov.ua. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_etei/2010_7_2/index.htm. [in Ukrainian].

11. Tsvigun, I.A. (2013). Demohrafichna bezpeka Ukrayiny ta napryamy yiyi rehulyuvannya: monohrafiya [*Demographic security of Ukraine and directions of its regulation: monograph*]. 400. [in Ukrainian].

12. Comprehensive demographic forecast of Ukraine for the period up to 2050 (team of authors) / ed. Corresponding Member NASU, Doctor of Economics, Prof. E.M. Lebanon. 2006. 138 p. [in Ukrainian].

13. Smityukh, G. (2010). Derzhavna polityka v haluzi trudovoyi mihratsiyi potrebuye vdoskonalennya [*State policy in the field of labour migration needs improvement*]. Holos Ukrayiny – Voice of Ukraine. 9. 4-5. [in Ukrainian].

14. Demohrafichna bezpeka ta zahrozy demohrafichnoho rozvytku: derzhavno-upravlins'kyy aspekt [*Demographic security and threats to demographic development: state-administrative aspect*]. Derzhavne budivnytstvo – State building. (2011). www.nbu.gov.ua. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_46 [in Ukrainian].

15. Kushnir, B. (2010). Chto zhdet nashykh zarobytchan cherez 5-10 let? What awaits our workers in 5-10 years? *Holos Ukrainy* – Voice of Ukraine. 218. 14. [in Ukrainian].

16. Semikina, M.V. (2017) *Lyuds'kyi kapital rehionu: otsinka tendentsiy ta perspektyv [Human capital of the region: assessment of trends and prospects]* Kirovograd region–2025: priorities and opportunities for development: materials of the regional scientific-practical conference, April 25, 15-17 [in Ukrainian].

17. *Ukrayina za 26 rokiv vtratyla naseleння, yak tsila Hretsiya abo Portuhaliya. [Ukraine has lost its population in 26 years, like the whole of Greece or Portugal]*. www.tsn.ua. Retrieved from: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-za-26-rokiv-vtratyla-naseleння-yak-cila-greciya-abo-portugaliya-1206909.html> [in Ukrainian].

18. *Pro skhvalennya Stratehiyi derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrainy na period do 2025 roku. [On approval of the Strategy of the state migratory policy of Ukraine for the period up to 2025]*. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 12, (2017) 482-r www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/482-2017> [in Ukrainian].

SMUTCHAK Zinaida, D.Sc (Economic sciences), Associate professor, Department of management, Flight Academy of National aviation University;

SYTNYK Oksana, PhD (Economic sciences), Associate professor, Department of management, Flight Academy of National aviation University;

BIDAK Volodymyr, PhD (Economic sciences), Senior Researcher, Department of social and humanitarian development of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

PRESERVATION OF DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF UKRAINE FROM THE POSITION OF INTERNATIONAL MOBILITY

***Abstract.** The article analyzes the demographic situation in Ukraine. The positive and negative consequences of the international mobility of the population on the demographic development of Ukraine are determined. The authors extrapolated the population of Ukraine under conditions of constant birth rates, life expectancy and migration. Attention is focused on measures to combat the demographic losses of Ukraine. For the development and successful implementation of the measures of the state migratory policy, the study and taking into account the age structure of migrants, their educational and professional qualification level is important, as the various groups of people differ significantly from each other by their migratory mobility, the effectiveness of regulating its migratory movement depends to a large extent on taking into account age, sex, education and qualifications of migrants. The peculiarity of modern migratory processes both within the state and abroad is a significantly higher level of education and professional qualifications of labour migrants than was the case in previous years. Taking into account the unfavorable demographic situation in the country, rapid aging of the population and inevitable in the near future shortage of labour force, migratory challenges and threats can not be neglected. Due to the increase in the volume of migration abroad, it seems urgent, firstly, to support the spontaneous model of circular migration in the hope of a possible return of migrants to the Motherland, and secondly, to ensure the legal employment of Ukrainian migrants abroad, non-discrimination and respect for their rights, in particular in the field of social security. A system of organizational measures to neutralize threats to demographic development is proposed. Emphasis is placed on the need to improve migration policy, taking into account migration issues in strategic planning.*

***Key words:** migration, migrant, illegal migration, interstate migration, state migration policy, demographic potential.*

*Одержано редакцією: 16.03.2020 р.
Прийнято до публікації: 26.03.2020 р.*